

УДК 37.013.3

КОМПЕТЕНТНІСНО ОРІЄНТОВАНІ ЗАВДАННЯ У ПІДРУЧНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКОЇ ГРАМОТНОСТІ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто проблему використання компетентнісно орієнтованих завдань у підручниках української літератури для закладів загальної середньої освіти. Окреслено роль таких завдань у процесі формування ключових та предметних компетентностей школярів. Автор статті досліджує проблему формування читацької грамотності школярів, як універсальної, за допомогою аналізу матеріалів підручника української літератури.

Проаналізовано структуру та принципи конструювання компетентнісно орієнтованих завдань. Рекомендовано зразки завдань, спрямованих на формування читацької грамотності, для використання у підручниках української літератури та безпосередньо на уроках.

***Ключові слова:** читацька грамотність; читацька компетентність; компетентнісно орієнтовані завдання; підручник української літератури.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Вимоги до змісту підручників літератури завжди особливі, адже крім інформативних текстів варто пропонувати компетентнісно орієнтовані завдання, які б переносили акцент з інформаційно-накопичувальної спрямованості матеріалів підручника на вирішення таких завдань. Це сприятиме формуванню особистості і розвитку її здатності до самостійного отримання знань у процесі пошуково-дослідницької практичної діяльності, застосуванні їх як у навчальних, так і нестандартних творчих життєвих ситуаціях, що й сприятиме загалом успішному формуванню ключових та предметних компетентностей.

Компетентнісний підхід до змісту освіти потребує істотних змін щодо технології особистісно зорієнтованого навчання, закладеної в підручнику. Підручники з усіх шкільних предметів, відповідно до Державного стандарту змісту освіти та програм, є засобом формування (через систему вправ та завдань) як ключових, так і предметних компетентностей учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми.

Дослідники розглядають підручник як елемент компетентнісно орієнтованої системи навчання, що передбачає добір форм і методів навчання, які спрямовані на формування предметної й ключових компетентностей. Так

О. Жосан вважає, що «підручник слід розглядати як засіб формування загальнонавчальних і предметних компетентностей учнів, тому він має бути діяльнісно орієнтований» [1, с. 58]. На думку О. Топузова, «структурування навчального матеріалу в підручнику на засадах компетентнісного підходу до навчання за проблемним принципом дає змогу активно впроваджувати інноваційні методи і форми робіт з метою застосування здобутих знань і набутих навичок з практичною метою...» [2, с. 246]. Слушно стверджує Н. Голуб, що «компетентнісний підхід висуває не інформованість учня, а вміння розв'язати проблеми, що виникли в конкретних ситуаціях, за допомогою здобутих знань і набутих умінь» [3, с. 10], роблячи акцент на тому, що формування ключових компетентностей засобами підручника спрямоване на подальший розвиток в учнів їхнього світогляду.

Зокрема формування ключових компетентностей засобами підручника досліджували Т. Засекіна, М. Тишковець. Вони зосереджують увагу на тому, що «структура, зміст, методичний та організаційний апарат компетентнісно орієнтованого підручника надає йому функцію формування ключових компетентностей, якщо за його допомогою можна організувати освітній процес спрямований на результат освіти в діяльнісному вимірі. У цьому разі в пріоритеті є діяльнісна функція підручника» [4, с.93].

Проблемі добору змісту підручника української літератури присвячені дослідження відомих вчених, методистів Г. Бійчук, Н. Логвіненко, Р. Мовчан, Є. Пасічника, О. Слоньовської, А. Фасолі, В. Цимбалюка, В. Шуляра, Т. Яценко та інших.

Ці та багато інших досліджень засвідчують, що шкільний підручник є засобом формування компетентностей за умови, якщо методично грамотно розробити його структурні компоненти, які будуть відповідно задіяні у процесі навчання. Адже підручник «має бути не тільки джерелом знань, а й робочою книгою, яка вчить школярів самостійно осмислювати і міцно запам'ятовувати навчальний матеріал і здобувати нові відомості самостійно, мобілізує і спрямовує їхні розумові зусилля у потрібне русло» [5, с. 12].

Формулювання цілей статті.

Метою статті є спроба проаналізувати роль компетентнісно орієнтованих завдань у формуванні ключових та предметних компетентностей школярів, зокрема читацької грамотності та розглянути сутність компетентнісно орієнтованих завдань і їх використання в шкільній практиці, зокрема у підручнику української літератури.

Основний матеріал.

Освітні реформи, що відбуваються в Україні, стосуються оновлення змісту освіти, а разом із цим і модернізації підручників, оскільки навчальна книга відіграє важливу роль в освітньому процесі та є одним із основних засобів передачі знань. Особливої актуальності проблема підручникотворення набуває у зв'язку із затвердженням Державного стандарту базової середньої освіти [6] та з оновленням навчальних програм.

Варто спрогнозувати розвиток високоякісної освіти, тобто оволодіти об'єктивною інформацією про рівень освіти зокрема, а також мати можливість збагатитися кращими практиками міжнародного досвіду і не забути про свої, вітчизняні, здобутки.

Місія МОН України *«полягає в розробленні і здійсненні державної політики, що гарантує всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних творчих та фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору...»* [7]. Відповідно у Державному стандарті базової середньої освіти серед 10 ключових читацької компетентності не зазначено, проте вказано, що «наскрізними в усіх ключових компетентностях є такі вміння», які формуються саме на уроках літератури, зокрема *«читати з*

розумінням, що передбачає здатність до емоційного, інтелектуального, естетичного сприймання і усвідомлення прочитаного, розуміння інформації, записаної (переданої) у різний спосіб або відтвореної технічними пристроями, що охоплює, зокрема, уміння виявляти приховану і очевидну інформацію, висловлювати припущення, доводити надійність аргументів, підкріплюючи власні висновки фактами та цитатами з тексту, висловлювати ідеї, пов'язані з розумінням тексту після його аналізу і добору контраргументів; висловлювати власну думку в усній і письмовій формі, тобто словесно передавати власні думки, почуття, переконання, зважаючи на мету та учасників комунікації, обираючи для цього відповідні мовленнєві стратегії» [6].

Читацька грамотність є універсальною компетентністю, а її високий рівень забезпечує успіх в інших галузях та є основою для формування конкурентноспроможної особистості.

Про ефективність упровадження розроблених освітніх методик, спрямованих на формування компетентного учня-читача, можна стверджувати лише на підставі результатів наукових досліджень. Одним із таких проєктів є запроваджене Організацією економічного співробітництва та розвитку авторитетне міжнародне дослідження оцінювання освітніх досягнень учнів PISA. Уперше у 2018 році українці приєдналися до цієї Програми міжнародного оцінювання. Провідною компетентністю проєкту визначено читацьку грамотність 15-річних підлітків. 25, 9 % не досягли базового рівня читацької грамотності. Результати не найкращі і не найгірші в порівнянні з референтними країнами!

Зауважимо, що «особливістю цього дослідження є те, що воно не перевіряє чи засвоїли учні/студенти зміст освітніх програм із читання, математики чи природничо-наукових дисциплін (*до речі, саме із цих трьох галузей вимірювалися сформованість ЗУН учнів/студентів*), воно оцінює те, наскільки 15-річні підлітки здатні використовувати набуті в процесі навчання в закладах освіти знання, вміння та навички, ставлення до подолання труднощів і викликів у незнайомих обставинах – як у межах освітнього простору, так і поза

ним» [8]. Важливо є не те, що людина знає, а наскільки ефективно вона може свої знання застосовувати на практиці, тобто в життєвих ситуаціях.

На сьогодні в Україні на національному рівні проводяться різні освітні оцінювання. І за результати PISA, і за щорічними результатами ЗНО (не тільки із української мови і літератури, а й інших предметів), робимо висновки: відкриті завдання показали, що учні найчастіше замість роботи з фактами з наведеного тексту-стимулу або зосереджуються на власних емоціях та переживанням за фрагментом, або просто переказують його сюжет. Сюди можна додати проблеми з читанням, учні/учениці часто пропускали завдання з великими текстами і некритично ставилися до друкованого слова.

Розвитку ключових компетентностей і читацької грамотності учнів сприяє методично організована навчальна діяльність, орієнтирами якої є система компетентнісно орієнтованих запитань і завдань, презентованих у підручниках української літератури. Адже зрозуміло, що читацька грамотність найпродуктивніше формується саме на уроках літератури.

Варто зазначити, що у підручниках української літератури для 5-9 різних авторів більшість завдань є компетентнісно орієнтованими та спрямовані на розвиток умінь школярів застосовувати теоретичні знання у процесі аналізу літературних творів, асоціювати художню дійсність із власною життєдіяльністю, навчитись формулювати оцінні судження щодо концептуальних смислів художніх творів. Компетентнісне навчання передбачає не лише здобуття учнями знань, умінь і навичок із української літератури, а й усвідомлення їх практичного застосування, а відтак значно зростає читацька активність та пізнавальний інтерес до предмету. Зокрема, у підручниках «Українська література» (автори О. Авраменко, О. Борзенко, Л. Коваленко, О. Слоньовська та ін.) презентовано продуману та експериментально перевірену систему різнорівневих компетентнісно орієнтованих запитань і завдань, що ґрунтується на дотриманні концептуального положення – активізації інтелектуальної активності учнів-читачів у процесі самостійного опрацювання текстів навчальної книги. Авторами передбачено, який досвід

отримає учень у результаті виконання компетентісно орієнтованих завдань. Підготовку до аналізу художнього твору спрямовано не лише на засвоєння учнями необхідних для його виконання теоретичних знань та вироблення читацьких умінь, а й на самоорганізацію власної дослідницької діяльності: визначення мети, завдань; складання плану; оцінювання досягнень та недоліків; рефлексію й визначення причини невдач, сильних сторін, які сприяли успішному виконанню завдання; внесення необхідних коректив; підбиття підсумків роботи.

До програмового твору, який вивчають у 5 класі, легенди «Неопалима купина» авторка підручника Л. Коваленко пропонує випереджувальне завдання типу: «Чи знаєш, яку рослину в народі називають неопалимою купиною? Вислови припущення, чому її так називають? Перевір себе за Словничком-довідничком» [9, с. 20]. А вже після прочитання п'ятикласниками твору, запропоноване запитання: «Що символізує квітка неопалимої купини?» та ін. [9, с. 21-22].

Пропонуємо доповнити цей розділ цікавим матеріалом про те, що «неопалима купина – це палаючий кущ, що не згорає. У ньому Бог з'явився Мойсеєві. *«Мойсей погнав овець біля Божої гори, побачив він ангела, що з'явився у вогненному кущі. Коли Мойсей підійшов до куща, щоб подивитися, «чому кущ горить вогнем, але не згоряє», – читаємо в Біблії, – то вже Бог покликав до нього з палаючого куща, закликавши вивести народ Ізраїлю з рабства Єгипту в Обітовану землю»* і запропонувати запитання:

Як ти вважаєш, за якої потреби віруючі зверталися до ікони Богородиці «Неопалимої купини»?

А у надії вберегтися від пожежі

Б вимолити здоров'я

В на щасливу долю

Г на взаємне кохання

Розділ «Рідна Україна. Світ природи» можна доповнити компетентісно орієнтованим запитанням: «Як ти вважаєш, чому вірш «Садок вишневий коло

хати» Т. Шевченка Іван Франко назвав “...фотографією настрою поетової душі, викликаного образом тихого, весняного українського вечора”?»

Завдання такого типу передбачають такі результати дій, а відповідно і формують читацьку грамотність:

- знаходити інформацію (отримувати доступ до інформації й знаходити її в тексті, шукати й відбирати текст);
- розуміти (сприймати безпосереднє значення, інтегрувати значення й формувати умовиводи);
- осмислювати й оцінювати (оцінювати якість і достовірність інформації, осмислювати зміст і форму тексту, виявляти й долати суперечності).

Зауважимо, що “здатність учня/студента сприймати, аналізувати, використовувати й оцінювати письмовий текст задля досягнення певних цілей, розширювати свої знання й читацький потенціал, а також посилювати свою готовність брати активну участь у житті суспільства” [8, с.34], тобто читацька грамотність успішно формуватиметься в результаті трьох взаємопов’язаних складників: читач – текст – завдання, які взаємодіють у соціокультурному контексті, тобто у різноманітних ситуаціях, де виникає потреба в читанні.

Звідси випливає, що саме через систему компетентнісно орієнтованих завдань, які є доволі складними у написанні і потребують багато часу на виконання учнями, але надзвичайно корисні для отримання високих результатів у читанні, успішно формуватиметься читацька грамотність здобувачів освіти.

Засобом для створення компетентнісно орієнтованих завдань служить художній текст, літературна критика, подані у підручнику аналітичні матеріали (літературно-критичні статті про біографію і творчість письменників) і різнорівневі завдання. Компетентнісно орієнтовані завдання можуть мати відповідь, наявність якої формує в учнів уміння самоконтролю і самооцінювання. Ключові вимоги до формування завдань – чіткість і повнота. Отже, якщо в учнів не виникло жодного уточнювального запитання щодо порядку виконання завдання й представлення результатів, то компетентнісно

орієнтовані завдання сформульовані правильно. Для їх вирішення учневі/учениці часто не потрібні спеціальні знання – лише текст і здатність до аналітичної діяльності.

Компетентісно орієнтованого завдання можна “впізнати” за такими ознаками:

- містить моделювання життєвої ситуації;
- навчально-науковий характер, адаптація до вікового рівня учнів;
- вихід за рамки однієї освітньої галузі (так звана інтеграція);
- наявність більшого, у порівнянні із звичайними завданнями, набору даних;
- частина необхідних даних відсутня, передбачається, що учні повинні самостійно знайти їх у довідковій літературі, інших джерелах.

До таких завдань висуваються певні вимоги:

- завдання вимагає поступового розв’язання від сприйняття відомого зразка до самостійного поповнення знань;
- завдання вимагає пошуку і розробки нових, не вивчених раніше підходів до аналізу невідомої проблеми чи ситуації, яка потребує прийняття рішення в невизначеній ситуації, вирішення проблеми чи ситуації може мати практичне значення, чи особистісну, соціальну і /чи пізнавальну зацікавленість;
- завдання передбачає створення письмової або усної зв’язної розповіді, наприклад, текст-опис чи текст-роздум, усного чи письмового висновку, коментаря, пояснення, опису, звіту, формулювання і пояснення гіпотези, повідомлення, оцінного судження, аргументованої думки, інструкції тощо; із заданими параметрами: тематикою, комунікативним завданням, об’ємом, форматом;
- завдання передбачає розумне і виправдане використання ІТ із метою підвищення ефективності процесу формування всіх ключових навиків.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Як бачимо, роль компетентісно орієнтованих завдань у формуванні ключових та предметних компетентностей школярів, зокрема читацької

грамотності, важлива. Оскільки підручник залишається основним засобом навчання учнів, то й потребує у своєму наповненні правильно сформульованих компетентнісно орієнтованих запитань і завдань, які формуватимуть особистість, здатну до самостійного опрацювання матеріалу та прийняття рішень. Працюючи над завданням, презентованим у підручнику, учень сам визначає проблему, контролює процес її вирішення. Це підвищує увагу та мотивацію діяльності учнів, що сприяє формуванню читацької грамотності учнів та покращенню результатів навчання в цілому.

Використані джерела

Див. посилання

[1] О. Е. Жосан, Вимоги до шкільного підручника у контексті розвитку вітчизняного підручничознавства, Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць, Київ, 2010, с. 53-61.

[2] О. М. Топузов, Роль і місце підручника в реалізації компетентнісного підходу до навчання. Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць, Київ: Педагогічна думка, 2012, Вип.12, с. 241-247.

[3] Н. Б. Голуб, В. І. Новосолова, Г. Т. Шелехова, А. В. Ярмолук, Навчання української мови учнів 5 класу на засадах компетентнісного підходу : посібник, Київ, 2017, 144 с.

[4] Т. Засєкіна, Формування ключових компетентностей засобами підручника / Т. Засєкіна, М. Тишковець // Проблеми сучасного підручника, 2019, Вип. 22, с. 86-96.

[5] О. Бандура, Шкільний підручник з української літератури, К. : Педагогічна думка, 2001, 76 с.

[6] Державний стандарт базової середньої освіти, [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/kenu>

[7] Стратегічний план діяльності МОН України до 2024 року, [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/muuo>

[8] Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 / кол. авт. : М. Мазорчук (осн. автор), Т. Вакуленко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горох та ін.; Український центр оцінювання якості освіти, Київ : УЦОЯО, 2019, 439 с.

[9] Л. Коваленко, Українська література. 5 кл. : підруч. для закладів загальної середньої освіти / Л.Т.Коваленко, Вид.2-ге, доопр, Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018, 256 с.

References

[1] Zhosan O.E. Vymoghy do shkil'nogho pidruchnyka u konteksti rozvytku vitchyznjanogho pidruchnykoznavstva. Problemy suchasnogho pidruchnyka: zb. nauk. pracj. Kyjiv: 2010. S. 53–61.

[2] Topuzov O. M. Rolj i misce pidruchnyka v realizaciji kompetentnisnogho pidkходу do navchannja. Problemy suchasnogho pidruchnyka: zb.nauk.pracj. Kyjiv: Ped. dumka, 2012. Vyp.12. S.241–247.

[3] Holub N., Novosolova V., Shelekhova H., Yarmoliuk A. Teaching Ukrainian to 5 grade students on the basis of a competency approach. Kyjiv : 2017. 144 s.

[4] Zasekina T. Forming key competencies by means of a textbook. Problemy suchasnoho pidruchnyka: zb.nauk.pracj. Kyjiv: Ped. dumka, 2019. Vyp.22. S.86–89.

[6] Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/kenu>

[7] Strategic plan of activities of the Ministry of Education and Science of Ukraine until 2024 [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/muuu>

[9] Kovalenko L. Ukrainian Literature : Textbook. for 5 Forms. of General Secondary Education / L.T.Kovalenko/ Kyjiv : “Osvita”, 2018. 256 s.

КОМПЕТЕНТНО ОРИЕНТИРОВАННЫЕ ЗАДАНИЯ В УЧЕБНИКЕ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Рассмотрена проблема использования компетентно ориентированных заданий в учебниках украинской литературы для учреждений общего среднего образования. Определены роль таких задач в процессе формирования ключевых и предметных компетенций школьников. Автор статьи исследует проблему формирования читательской грамотности школьников, как универсальной, с помощью анализа материалов учебника украинской литературы.

Проанализирована структура и принципы конструирования компетентно ориентированных заданий. Рекомендовано образцы заданий, направленных на формирование читательской компетентности, для использования в учебниках украинской литературы и непосредственно на уроках.

Ключевые слова: читательская грамотность; читательская компетентность; компетентно ориентированные задачи; учебник украинской литературы.

COMPETENCE ORIENTED TASKS IN UKRAINIAN LITERATURE TEXTBOOK AS THE WAY OF DEVELOPING STUDENTS' READING LITERACY

The educational reform which take place in Ukraine refer to renewal of education, along with textbooks' modernisation as they play important role in the teaching process and are one of the main way of transmission of knowledge.

In scientists' publication who often are the authors of the textbooks we can find the statements that the textbook is the way of both key and substantive competences of learners.

The author of the article studies the problem of reading literacy formation for the schoolchildren as the universal one with the help of analysis of Ukrainian Literature textbook materials. In the article it is examined the problem of competence oriented tasks application in Ukrainian Literature textbooks for schools.

It is outlined the role of those tasks in the process of developing key and substantive competences for schoolchildren. It is analysed the structure and the principles of competence oriented tasks construction.

Some tasks samples are recommended which are directed to develop the reading competence for using in Ukrainian Literature textbooks and at the lessons in particular. It is proved that the content of Ukrainian Literature textbook gives the possibility to develop key and substantive competences of learners. It is confirmed by the quality of informative texts in the textbooks and the availability of competence oriented tasks in them. However, not all Ukrainian Literature textbooks have got correctly formulated competence oriented tasks which often have only reproduction and not always well-conceived keys and distraction in the tasks with closed answers. So, the ways of solution of certain problem are brought up in the article, especially it is emphasized on the accent of transmission from informational-accumulative orientation in Ukrainian Literature textbook content to the compilation of competence oriented tasks, solution of which will shape out the

personality and develop the ability to get the knowledge on her own in the process of researching practical activity, using it both in teaching and unconventional creative life situations which will help to form key and substantive competences successfully.

Key words: *reading literacy; reading competence; Ukrainian Literature textbook, competence oriented tasks.*